

után az utolsó rész címét, a *Most így élünk*et s a benne foglaltakat távolról sem látjuk egyértelműen megnyugtatónak.

A *Cseréptörés* egyik legnagyobb vívmánya az a kimértséggel, az az egyenletességgel, az a distanciát állandósítani tudó elbeszélői modor, amely végigfut a regényen. Ez a hol ironiát, hol groteszk láttatást, hol együttérzést, hol szánalmat bújtatni és rejtegetni tudó elbeszélői attitűd a jelenből a jövő felé jelző gesztusokban is változatlan, ami kézenfekvővé teszi nemcsak a múlttal szembeni tartózkodását, hanem a mai és további perspektívákkal kapcsolatosakat is. Nem megnyugtatóbb ez a distanciálás, mint például *A városalapító* esetében, ahol a közép-kelet-európai panoráma nemcsak visszafelé, hanem előre is tekint, s ahol a számvetés konklúziói nem a múlt, hanem éppen a jelen, sőt a jövő irányában terhesek.

Mindettől elválaszthatatlannak tűnik ennek a múlttal számot vető, múlttal mérő attitűdnek a problémája is, amelyet Konrád regénye, Nádas *Családragénye*, a *Cseréptörés* s még néhány kiemelkedő fontosságú munka reprezentálnak. Önismeretünk, mai léhelyzetünk definiálásához megkerülhetetlenül fontosak e művek. A magyar regény ezekben a művekben mérhetetlenül nagyobb feladatot vállalt ebben a kérdésben, mint akár az elmélet, a filozófia, akár a többi művészet. Elgondolkodtató, azonban, hogy a továbblépést a regény felszabadító önrealizálása felé mennyi erő gátolja. A *Cseréptörés* nagy erudícióval mozgatja fikatív világát, de ez a fajta fikció is a legszorosabban kötődik a tények, dátumok, tárgyi bizonyítékok konkrétumaihoz. A fikció itt nem az absztrakciót, hanem a konkretizálást szolgálja. Rekonstruál és nem konstruál. Rekonstruál, mert mást nem tehet. Ponttól pontig halad, tényről tényig. Útjai visszafelé vezetnek, s örül, ha ezen a visszafelé vezető csapáson eljut egy bizonyos pontig. Fél, hogy emlékezőtehetsége cserbenhagyja, mert ezzel mindenét elveszíti. Imaginációja az emlékezést kell szolgálja, természetes irányától eltéríti mindaz, amit törlesztenie kell, ami adóssággént reáruházódott. Félő, hogy az új magyar regény történetét adósságok törlesztése fogja megírni.

THOMKA Beáta

AZ ÉRVÉNYESÜLÉS ÁRA

Joseph Heller: *Valami történet*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1978

Hogy tulajdonképpen mi történik Joseph Heller új regényében, a szerző így mondatja el hőisével:

„— *Valami történet!* — *kiabálja egy tízvalahány éves fiú a barátjának izgatottan, és rohan megnézni.*

A bevásárlóközpontnál tömeg verődik össze. Egy autós elveszítette a kocsija felett az uralmat, és felszaladt a járdára. Bezúzott egy nagy, vas-

tag kirakatüveget. A fiam a földön fekszik. (A feje nem vált el testétől.) Sikoltozik fájdalmában és rémületében, keze-lába eltört, kicsavarodott, vérpatakok szökkennek elő az arcán és fején lévő sebekből, egyik kabátujjából ömlik a kezére a vér. Összerándul, amikor észrevesz, és kitarja az egyik karját. Pánikban van. Én is.

— *Apu!*

Haldoklik. Arcára rémület ül, sápadt, szánalmas megdöbbenés; iszonyatos, soha el nem tudtam volna képzelni. Nem bírom elviselni. Ő sem bírja elviselni. Átölel. Segítségért esedezve néz rám. Fülhasogatóan sikoltozik. Nem bírom elviselni, hogy ilyen kinszenvedést és félelmet kell kiállnia. Csinálnom kell valamit. Átölelem, arcát még mélyebbre szorítom a vállam hajlatába. Szorosan, két kézzel ölelem, szorítom.”

S vajon történik-e ezenkívül még valami a regényben? Igen: a történetet én formában előadó főhős, Bob Slocum, feljebb jut a társadalmi ranglétrán. Vállalatában magasabb beosztást kap, jómódú emberek társaságában mozog. S erről írt Heller egy 561 oldalas regényt? — teheti fel a jogos kérdést az olvasó. S bár alig hihető, Heller a fenti két eseményt alapul véve a végsőkig elemzi ki hősének jellemét és derít fényt a regény fenti két eseményének összefüggésére. Mint egy ibseni családi drámában, Heller lassan bontakoztatja ki mindazt, ami már megtörtént, mielőtt az olvasó előtt a függöny felgördült volna. Mindezek ismeretében aztán megdöbbenve és megértéssel fogadjuk a regény végén bekövetkező két eseményt.

Heller neve nem ismeretlen a modern amerikai próza követői előtt. Első regénye, *A 22-es csapdája*, méltán keltette fel az olvasók és hozzáértők figyelmét; filmet is forgattak a regény alapján. De az első regényt hosszú hallgatás követte. Csak tizenkét év múlva, 1974 őszén jelent meg Heller második regénye, a *Valami történt*. Ezzel a szerző lerombozta a róla már-már kialakult egyműves író mítoszát. A második regény is gyorsan bestseller lett. Érdemes megjegyezni, hogy előbb svéd nyelven jelent meg, s csak aztán angolul. Heller nagy meglepetést keltett e művével, annál is inkább, mert ez olyannyira különbözik *A 22-es csapdájától*, hogy az olvasónak az a benyomása, a két művet nem egy író írta. Holott az ilyen nagyfokú átalakulásra, különösen ha két művészileg értékes regényről van szó, csak a nagy alkotók képesek.

Heller regénye mintegy újabb állásfoglalás az én-regény mellett. Érdekes jelenség, hogy éppen a vallomás-regények váltak a modern próza remekeivé. Az én-formájú, asszociációkban bővelkedő monológ-regény határai mind jobban kiszélesednek, bár ez a közlésforma távol áll a totális ábrázolástól mint legmagasabb művészi szándéktól. Bob Slocum vallomása regényként olyannyira hiteles és szinte minden mozzanatában támadhatatlan, Heller tehát a tökéletességig kicsiszolta ezt a formát, hogy az olvasónak az az érzése, továbblépés ezen az úton már nincs. Csakhogy Heller művészete épp abban nyilvánul meg, hogy valójában

látszat-énformát alkotott, amely megegyezik a hiteles és eszményi asszociációs prózával. Mert a tökélyt két klasszikus alkotási elv segítségével sikerült elérnie: a választás és a tömörítés eszközeivel, s éppen ennek köszönhető, hogy megtette a döntő lépést a művészi hitelesség magasabb szintje felé: az egyedi szinte észrevétlenül átalakul tipikussá. Szelektálás és koncentráció nélkül, hősenek minden asszociációját lejegyezve, csupán egy rendezetlen, a lényegeset a lényegtelenel elvegyítő, játékos és mondanivalójában kifürkészhetetlen kísérleti prózai művet alkotott volna.

Bob Slocum vallomása könyörtelenül őszinte. Nem kíméli és lelke mélyéig mezteleníti le önmagát. Teljes ember bontakozik ki előttünk, szinte minden gondolatát megismerjük. A regényhős önmagához hol sajnálkozva, hol gúnyolódva, hol egyenesen megvetéssel viszonyul. Ehhez társult az a tudat, hogy jegyzeteit valaki majd elolvassa egyszer, s erre számítva gyakran bújócskát játszik a jövődől olvasóval, fűgét mutat neki, egyenesen kineveti, játszik vele, hogy aztán máshol megértésért és irgalomért esedezzen. Egy amerikai kortársunk lelkivilága tárul fel előttünk, tudomásunkra jut, hogyan lett belőle az, aki most önvallo-mását lejegyzzi, és hogyan viszonyul az őt körülvevő világhoz. Bob Slocum nem afféle nagyvonalú amerikai sikerember, valahol az amerikai társadalom középrétegében helyezkedik el, sokan vannak alatta, de szép számban felette is. Társadalmi helyzetét konkretizálva mondhatjuk, hogy a hivatalnokok és üzletemberek középrétegéhez tartozik. Munkahelyén végzett feladatai semmiféle élményt nem nyújtanak neki. Munkája csak arra jó, hogy magának és családjának megfelelő létalapot biztosítson. Munkahelyén az emberek közötti viszonyok jelentenek számára igazi élményt. De ennek az élménysornak az alapja az örökös félelem és a mindenáron való felfelé törekvés. Bob Slocum a munkahelyén szinte mindenkitől fél valamilyen okból, de ezt rejteti, s magabiztosnak mutatkozik. Munkatársaival folytatott beszélgetéseiből kiderül, hogy azok magatartása ugyancsak a félelmen és a törtetésen nyugszik. Lépten-nyomon helyt kell állniuk, s ez nem csak az irodai-üzleti ténykedésre vonatkozik, hanem a magánélet minden területére is. Slocum parancsolgató gesztusai, unott szexuális hőstettei, fölényeskedése a gyerekeivel, a politikai-társadalmi élet iránti érdektelensége, feleségének meg nem értése, mind azon félelmének és örökös rettegésének kendőzése, hogy nem tud lépést tartani a környezetével, nem tudja bizonyítani képességeit, nem lesz képes érvényesülni a megadott és elfogadott játékszabályok között.

Ez az örökös képességpróba, mely valósággal az érvényesülésre kényszeríti, Bob Slocum félelmét majdnem kórossá teszi. Feljegyzéseit olvasva gyakran nem tudunk megszabadulni attól a gondolattól, hogy szerzőjük örült. Lázás fecsegése, kapkodása, néhány élményének állandó ismételtetése, szenvedése és szenvedése, mind arra utal, hogy egy bensőjében

megingott és emberi értékeitől meg- és kifosztott jellem áll előttünk. Heller regényének legnagyobb erénye az, hogy ezt a jellembeli bomlást konkrét társadalmi folyamat eredményeként mutatja be. Bob Slocum nem magától válik örökösen retteggő, magányos, látszólag kiegyensúlyozott, dehumanizált és beteges emberré, hanem az őt körülvevő világban szerzett élményei teszik ilyenné. A szerző remekül utal arra, hogy a slocum-kór nem egyedi jelenség, hanem környezetének minden tagját megfertőzte.

A terjedelmes regény kezdetén Bob Slocum még nem „veszett el” teljesen. Pislákol még benne a szeretet lángja. Látszólag mogorván viszonyul kisfiához, de valójában ő az utolsó lény, akit valóban szeret. Talán azért, mert benne fedezi fel önmagának kezdetét, azt a természetes egyszerűséget, nyíltságot, emberszeretetet, amely az ő énjéből élete folyamán már kivészett. Ugyanakkor fájón veszi tudomásul, hogy fia nem hajlandó elfogadni a társadalmi játékszabályokat, nincs meg benne az érvényesülési vágy szikrája sem. Rá akarja erőszakolni életszemléletét, és amikor kísérlete többször is dugába dől, sikertelenségét egyszerre regisztrálja elkeseredéssel és örömmel. Amikor fiát baleset éri, szeretete eléri tetőfokát, és szeretetének kitörése, kulminálása, a védelmezés emberi kényszere okozza a fiú halálát: a szeretet ölelése halállossá válik, fia halálának közvetlen oka az apai ölelés által kiváltott légszomj. Bob Slocum éppen azt a lényt gyilkolja meg, akit még szeretni tudott. Ezzel megszakad az utolsó szál is, amely eszményeihez fűzte; Bob Slocum teljesen kiégve lép feljebb a társadalmi ranglétrán, a társadalmi közeg teljesen olyanná formálta, amilyennek akarta.

Bár az a benyomásunk, hogy Heller még következetesebb tömörítéssel csökkenthette volna a regény terjedelmét, néhány részlet többszöri ismétlését is mellőzhette volna (pl. a Virginia-élményt, bár ez sok szempontból döntő hatással van hősünk fejlődésére), s talán túl sötét színeket használt egy önmagába zárt, ördögi kilátástalanság megleveletésére, mégis tagadhatatlan, hogy a *Valami történt* a legújabb amerikai irodalom egyik kiváló alkotása. Impresszív és hiteles művészi teljesítmény, amely sok szociológiai és egyéb tudományos felmérést is felülmúlva mutatja be egy meghatározott amerikai társadalmi réteg képviselőjének benső énjét. Nem bontakozik ki előttünk az egész amerikai társadalom, annak csak egyik fontos jellemzője: az érvényesülés vágya és kényszere. A regényhős példája azt igazolja, hogy az érvényesülés ára igen magas: meg kell szakítani az igazi emberi kapcsolatokat, és retteggve várni az újabb megpróbáltatásokat.

VARGA István